

1822-1830 YILLARI ARASINDA AFYON'DA İLMİYE SINIFINA MENSUP YÖNETİCİLER

Mehmet GÜNEŞ*

ÖZET

1822-1830'da Afyon'da kadı, naib, müftü ve nakibü'l-eşraf kaim-i makamları, Afyon'un idari yapısı içerisinde önemli rol oynayan ilmiye mensubu görevlilerdi. Bu dönemde bir çok müessesede olduğu gibi bu müesseselerde de bozulmalar başlamış, suistimal ve yolsuzluklar ortaya çıkmıştır. Buna karşı devlet, pek çok tedbir almışsa da tam anlamıyla başarılı olamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Karahisar-ı Sahib, kadı, naib, müftü, nakibü'l-eşraf kaim-i makamı

ABSTRACT

Between 1822-1830 in Afyon those status like kadı, naib, müftü and nakibü'l-eşraf kaim-i makamı were officials of the group ilmiye and played important roles in the administrative structure of Afyon. In this era, like many other institutions, this status faced to the process of consumption, abuse, bribery. Although many measurements were taken against this distortions by the central goverment, they were not succesful.

Key Words: Karahisar-ı Sahib, kadı, naib, müftü, nakibü'l-eşraf kaim-i makamı.

* * *

a) KADI VE NAİBLER

Osmanlı Devleti'nde Müslümanlara ait hukuki bütün meseleler, İslam hukuku kuralları çerçevesinde şer'i mahkemelerde görüşülüp karara bağlanmaktaydı. Tanzimat'ın ilan edilmesinden birkaç yıl sonrasına kadar bu müessese haricinde "haklaştırma" işleminin yapıldığı yetkili başka bir müessese yoktu¹. Bu şer'i mahkemelerin başında da medreselerde yetişen kadılar bulunmaktaydı.

Genelde Hanefi mezhebi üzere hüküm veren kadılar nikah, evlilik, miras dağıtımı, vasi tayin ve azledilmesi, vasiyetlerin ve vakıfların hükümlerine riayet edilmesinin nezareti, suç ve cinayet gibi şer'i ve hukuki

*Arş. Grv., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, T.T.K., Ankara, 1991, s.79.

bütün muamelatı yerine getirmekteydiler. Ayrıca reaya ile ümera arasındaki ihtilaf da, hükümetin emri ile yine kadılar tarafından görülüyordu².

Padişahın beratı ile görevlendirilen kadılar, merkezde bulunan kadıaskerlik makamına bağlı olup, Anadolu yakasında bulunan kadıların işleri Anadolu Kadıaskeri, Rumeli yakasında bulunanların işleri de Rumeli Kadıaskeri tarafından yürütülmekteydi. Bir de Mısır kadılıkları vardı ki, bunlar da yine Anadolu Kadıaskerine tabi idiler³.

Şer'i ve hukuki vazifelerinden başka – ileride bahsedeceğimiz üzere- önemli pek çok idari vazifeleri de yüklenen kadılık müessesesinin XVIII. yüzyılın ortalarına doğru bozulmaya başladığını görüyoruz. Önemli büyük şehirlerin kadılıklarının bazı ünlü kişilere “arpalık” olarak verilmeye başlanması ve bu kişilerin de kendileri bizzat görev yerine gitmeyerek “naib” lerini göndermeleri, bu naiblerin bilgisiz ve beceriksiz olmaları, kadılık müessesesinin bozulmasında en büyük amil olmuştur.

İncelediğimiz dönemde de Karahisar-ı Sahib sancağının genellikle eski bir kadıaskere veya yüksek derecede bir ilmiye mensubuna “ber-vech-i arpalık” olarak tevcih edildiğini ve bu kişilerin de bizzat sancağa gelmeyerek vekaleten naibler gönderdiklerini müşahade ediyoruz. Eski Rumeli Kadıaskeri Mehmed Sa'dullah Efendi'ye Karahisar-ı Sahib kazasının kadılığı tevcih edilmiş, fakat Mehmed Sa'dullah Efendi bilfiil görevine gitmeyerek yerine, 25 Eylül 1828'ten itibaren müderrislerden Ahmet Ragıb Efendi'yi, şer'i hükümlerin icrası ve yürürlükte olan emirlerin infazında ihtimam göstermek, askeriye mensubu kişilerin ölümü vukuunda miraslarını mirasçılar arasında taksim etmek şartıyla naib tayin etmiştir⁴.

Kadı olarak tayin edilecek kişi Şeyhulislamın “işareti” (resmi yazı) ile padişaha arz edilir, padişahın onayı alınarak berat verilir ve böylece atama işlemi tamamlanmış olurdu. Ataması onaylanan naib görev yeri olan kazaya gelerek göreve başlardı.

Kazayı arpalık olarak elinde bulunduran ilmiye mensubu, istediği kimseyi naib olarak atama yetkisine sahip olduğu gibi, naibin görevde “ibka” sına da yetkili idi. Mesela, 12 Mayıs 1823 tarihinde eski Anadolu Kadıaskeri Mehmed Hamid Efendi, Seyyid Mehmed Nafi Efendi'nin Karahisar-ı Sahib ahali arasında bir süredir “şeriat-ı Ahmediyyenin icrası” ve “evamir-i sultaniyyenin infazına” ihtimam göstermesi, “suleha, sadat ve ehl-i ırz ile iyi geçinmesi” hasebiyle naiblik vazifesine eskisi gibi devam etmesini

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, T. T. K. 3. baskı, Ankara, 1988, s.108-109.

³ Uzunçarşılı, a.g.e., s.91

⁴ Afyon Şer'iyye Sicili (A.Ş.S.), Defter no (D.n.): 67, Varak (Vr.): 119a/ Belge (B.): 361.

istemiştir⁵. Başka bir belgede de, yine eski Anadolu Kadıaskeri Mehmed Hamid Efendi tarafından, ulema ve suleha ile iyi geçinmesi, fakirleri ve zayıfları koruyup gözetmesi, şer'i hükümlerin icrasına ve evamir-i sultaniyyenin infazına dikkat etmesi ve halkın da kendisinden memnun olması dolayısıyla 5 Kasım 1823'ten itibaren Seyyid Mehmed Nafi Efendi'nin ikinci defa naib olarak tayin edildiğini görüyoruz⁶.

Kadıların yargı görevinden başka görevleri de vardı: Miras dağıtımı, ölen kişilerin terekelerini yazmak, vasi tayin etmek, ihtisab meselelerine nezaret ederek narh işlerini yürütmek, alım-satım senetlerinin kayda geçirilerek onaylanması, vergilerin dağıtılması, devlet hazinesine teslim edilmek üzere toplanan ve ilgililere verilen vergi gelirleri ile diğer paralar için tutanak tutulması gibi noterlik işleri, tevzi defterlerinin düzenli olarak tutularak altı ayda bir hükümet merkezine gönderilmesi gibi pek çok vazifenin kadılar tarafından yapıldığını görüyoruz. Ayrıca ayan, esnaf şeyhi ve muhtar gibi görevlilerin seçilmesinde etkin rol oynamaktalar ve vakıf müessesesinin bütün işleri de bunların bilgisi dahilinde yapılmaktaydı⁷.

Yargılama yanında yönetim, ekonomi ve sosyal hayatın tamamı ile ilgili böylesine geniş yetkilere sahip olması kadıyı, bütün devlet işlerinin baş kontrolörü yapmakta ve dolayısıyla aksayan devlet işlerinde de birinci derecede ona mesuliyet yüklemektedir. Kadının bu statüsü yanında beylerbeyi bile bir icra amiri olmaktan öteye gidememektedir⁸.

İncelediğimiz dönemde naiblerin bazan kaza ileri gelenleri ile anlaşarak, istedikleri gibi davranmayan ayanları, mütesellimlere danışmadan, görevden alıp yerlerine istediklerini seçmeleri, bazan da görmüş oldukları davalardan ve tuttukları kayıtlardan fazla para talep etmeleri gibi birtakım menfi davranışları, hoşnutsuzluklara ve düzenin bozulmasına yol açmıştır.

Asker, zahire temin etmek ve devletin önemli işlerini yürütmek görevini üstlenen kadı ve naiblerin, ayanların tesiri ile “asker, zahire affolundu” ve “tenzil edildi” gibi ilamlar vererek önemli devlet işlerinin gecikmesine sebep olduklarını görüyoruz⁹.

Kadıların, “tevzi defterleri” olarak isimlendirilen, devletin topladığı vergilerin, paşaların ihtiyaçları ile ilgili olarak yapılan masrafların yazıldığı, devletin asker, deve, beygir, zahire ve fermanla talep ettiği diğer ihtiyaçları, önemli sefer gereçlerinin temini ve düzenlemesi için gerekli hususların

⁵ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 2b/ B. 4

⁶ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 8a/ B. 42

⁷ Çadircı, a.g.e., s.87

⁸ Şinasi Altundağ, “Osmanlılarda Kadıların Selahiyet ve Vazifeleri Hakkında”, *VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1967, s.353.

⁹ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985, s.215.

işlendiği defterlere harç isteği ile fazla para koyup kaza halkını perişan ettiklerini ve bu tevzi defterlerini geciktirip önemli devlet işlerinin geri kalmasına sebebiyet verdiklerini belgelerden anlamaktayız. Bu şekilde tevzi defterlerinden ve diğer önemli senedlerden “harç ve resm” isteyerek sık sık halkı zor durumda bırakan kadılar hakkında tevzi emirleri¹⁰ ve adalet fermanları düzenlenmiştir. Mesela, 1824 Nisan sonları ve 1830 Haziran başlarında dönemin padişahı II. Mahmud tarafından yayınlanan adalet fermanları ile kadı ve diğer mahkeme görevlilerinin yapmış oldukları bu yolsuzlukların önüne geçilmeye çalışılmıştır¹¹.

“Fukara” ve “aceze” nin korunması esas olan bu fermanlarda, her kaza kadısının “harc-ı defter ve imza” olarak aldığı paranın her bir kuruluşuna mukabil bir paradan fazla almaması, mühim devlet işleri ve vilayet işleri için gereken arz ve ilamlardan başka harç almaması ve tevzi defterlerine fazla akça yazmaması emrediliyordu¹².

Kadılarının “celb-i mal” sevdasıyla, aslı olmayan davalara bakıp, haklıyı haksız, haksızı haklı göstererek, haklı çıkardıkları kimselerden “mahsul-i def” adıyla fetva-yı şerife aykırı para almamaları ve şer’an hükmolunan davalardan da “resm-i adi” den başka bir şey talep etmemeleri tenbih ediliyordu¹³.

Asker veya sivil kimselerden ölenlerin -çocuklarının olmaması veya varisinin bulunmaması durumunda- malları yazılırken kadılar tarafından “resm-i kısmet” adıyla para alınmaktaydı. Varisleri küçük olup veyahut bilinmeyip de yazılması gerekli olanların terekeleri yazılarak cenaze masrafları, borçları, varsa vasiyetleri ödendikten ve geriye kalanı da varisler arasında dağıtıldıktan sonra kalan terekeden “ücret-i kassamiyye”, “katibiyye” ve “hüddamiyye”den toplam ücret bin kuruşta yirmi beş kuruştan fazla para alınmayacaktı¹⁴. Ayrıca, 1824 nisan tarihli bir vesikaya göre de, nafaka ve vesayet hüccetlerinden harc alınması, terekelerden meta ve eşya, intikal eden hane ve akardan da “defter-i kassam-ı bedel” adıyla para alınması yasaklanarak müslim ve gayr-ı müslim ölülerinin terekelerine itina gösterilip yetim mallarının telef olmaktan korunması da istenmekteydi¹⁵.

Bu nizama muhalif hareket eden kadı ve naiblerin başka bir yere sürgün olarak gönderildiğini görüyoruz. Elimizde “nefy u icla” edilen kadı

¹⁰ Bkz. , A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 135b/ B. 411

¹¹ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 147b/ B. 441,
Vr. 15b-15a/ B. 73.

¹² A.g.b.

¹³ A.g.b.

¹⁴ A.g.b.

¹⁵ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 15b-15a/ B. 73.

ve naiblerle ilgili pek çok vesika bulunmaktadır. Şimdi bunlardan birkaçını misal olarak verelim:

1828 Ağustos başlarında Karahisar-ı Sahib kadısına ve İçel sancağı mütesellimi Halil Hamdi Efendi'ye hitaben gönderilen bir fermada, İçel sancağında bulunan Ermenek kazası naibi Hasan Efendi'nin hukuki hükümleri icra etmekle meşgul olmayıp, kanuna aykırı ve halkı fesada sevkedici harekete cesaret etmesi ve halkı haksız yere suçlamak gibi davranışlarda bulunması üzerine, vaziyet Şeyhülislam Yasincizade Seyyid Abdülvahhab Efendi tarafından padişaha bildirilmiş ve bunun üzerine bir mübaşir tayin edilerek Ermenek kadısı Hasan Efendi'nin Karahisar-ı Sahib'e sürülmesi emredilmiştir¹⁶.

Bilecik ve Karahisar-ı Sahib naiblerine hitaben yazılmış 1823 ekim tarihli bir başka fermada da, önceden Darende kazasında naib iken daha sonra Bilecik'te ikamet eden Mustafa Efendi'nin, bazı menfi hareketlerinden dolayı "liecli't-te'dib" Karahisar-ı Sahib'e Şeyhülislam Mekkizade Mustafa Asım Efendi'nin resmi yazısı ile sürgün edildiğini görüyoruz¹⁷.

1823 Kasım sonlarında eski Silivri naibi Osman Efendi, "hilaf-ı şer'i şerife hüccet i'tasıyla ibadullahın hakkını ibtal ol vechile mugayir-i rıza harekete ihtiyar eylediği tahkik olunmağla kendüyü te'dib ve akranını terhib için" Karahisar-ı Sahib'e sürgün olarak gönderilmiştir¹⁸.

Bu kayıtlardan da anlaşılacağı üzere kadının veya naibin tayin edilmesinde olduğu gibi, sürgün olarak bir başka yere gönderilmesinde de şeyhülislamın talebi gerekmekte idi.

İncelediğimiz dönemde görev yapmış olan Karahisar-ı Sahib naiblerinin adlarını, görev tarihlerini ve kimler tarafından tayin edildiklerini şöyle sıralayabiliriz¹⁹:

¹⁶ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 114a-115b/ B. 349.

¹⁷ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 8b/ B. 38.

¹⁸ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 9b/ B. 45.

¹⁹ Bu bilgiler şu vesikalara istinaden verilmiştir:

A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 2b/ B. 4

Vr. 8a/ B. 42

Vr. 11b/ B. 57

Vr. 18a/ B. 81

Vr. 30b/ B. 115

Vr. 32b/ B. 123

Vr. 32b/ B. 125

Vr. 46b/ B. 173

Vr. 84b/ B. 269

Vr. 107b/ B. 330

Vr. 119a/ B. 361

Vr. 129a/ B. 387

12 Mayıs 1823 – 5 Kasım 1823’ te müderrisin-i kiramdan Seyyid Mehmed Nafi Efendi, eski Anadolu Kadıaskeri Mehmed Hamid Efendi tarafından,

5 Kasım 1823 – 2 Mart 1824’ te ikinci defa Seyyid Mehmed Nafi Efendi, eski Anadolu Kadıaskeri Mehmed Hamid Efendi tarafından,

2 Mart 1824 – 26 Ağustos 1824’ te Ahmed Fahrüddin Efendi, eski Anadolu Kadıaskeri Mehmed Hamid Efendi tarafından,

26 Ağustos 1824 – 19 Şubat 1825’ te ikinci defa Ahmed Fahrüddin Efendi, eski Anadolu Kadıaskeri Mehmed Hamid Efendi tarafından,

19 Şubat 1825 – 19 Nisan 1825’ te üçüncü defa Ahmed Fahrüddin Efendi, eski Anadolu Kadıaskeri Mehmed Hamid Efendi tarafından,

19 Nisan 1825 – 17 Haziran 1825’ te dördüncü defa Ahmed Fahrüddin Efendi, eski İstanbul Kadısı Seyyid Ali Rıza Efendi tarafından,

17 Haziran 1825 – 12 Aralık 1825’ te kuzat-ı kiramdan Seyyid Ali Deruni Efendi, eski İstanbul Kadısı Seyyid Ali Rıza Efendi tarafından,

12 Aralık 1825 – 27 Mayıs 1827’ de ikinci defa Seyyid Ali Deruni Efendi, eski İstanbul Kadısı Seyyid Ali Rıza Efendi tarafından,

27 Mayıs 1827 – 30 Nisan 1828’ te kuzat-ı kiramdan Seyyid Ahmed Necib Efendi, eski İstanbul Kadısı Seyyid Ali Rıza Efendi tarafından,

30 Nisan 1828 – 25 Eylül 1828’ de ikinci defa Seyyid Ahmed Necib Efendi, eski Rumeli Kadıaskeri Mehmed Sadullah Efendi tarafından,

25 Eylül 1828 – 21 Mart 1829’ da müderrisin-i kiramdan Ahmed Ragıb Efendi, eski Rumeli Kadıaskeri Mehmed Sadullah Efendi tarafından,

21 Mart 1829 – 14 Eylül 1829’ da ikinci defa Ahmed Ragıb Efendi, eski Rumeli Kadıaskeri Mehmed Sadullah Efendi tarafından,

14 Eylül 1829 - ?’ da üçüncü defa Ahmed Ragıb Efendi, eski Rumeli Kadıaskeri Mehmed Sadullah Efendi tarafından atanarak Karahisar-ı Sahib’de naib olarak görev yapmışlardır.

b) MÜFTÜLER

Osmanlı Devleti’nde dört ehl-i sünnet mezhebinden Hanefi fihkı üzerine kendisine sorulan umumi ve hususi meselelere ait dini hükümlere göre karar veren kişiye “müftü” denilmekteydi²⁰.

Ulemanın başkanı olan ve İstanbul'da bulunan şeyhulislamın, devlet ve hükümet merkezinde gördüğü işleri eyalet ve sancak merkezlerinde müftüler görmekteydi. Bu bakımdan müftüler, şeyhulislamın kazalardaki temsilcileriydiler. İdari bakımdan diğer kaza yöneticileri kadar etkili olmamakla beraber, sosyal hayattaki yerleri önem arz etmekteydi. Sancak yöneticileri, ortaya çıkan sosyal huzursuzluklarda bazan müftüye müracaat ederlerdi²¹.

Müftüler ve şeyhulislamalar, devletin resmi işleri ile alakadar değillerdi. Divana dahil bulunmamaları bunu göstermektedir. Fakat müftülerin divanda bulunmamaları onların memleket işleriyle alakadar olmadıklarını göstermez. Savaş ilanı gibi önemli kararların alınmasında diğer ulema gibi müftü ve şeyhulislamalar da divana davet edilir ve görüşleri alınır²².

Asıl görevleri fetva vermek olan müftülerin, bu bağlamda yöneticilik vasfını haiz olup olmadıkları söz konusu edilebilir. Ancak, yukarıda da bahsettiğimiz gibi sancak yönetiminde bazı sosyal meselelerin halledilmesinde ve önemli kararların alınmasında bir müraccat mercii olması onların yönetici zümreye dahil edilebileceği kanaatini kuvvetlendirmektedir.

Belgelerde umumiyetle “me’zun-ı bi’l-ifta” ibaresi ile tavsif edilen müftülerin atanması şeyhulislamın teklifi ile olmaktadır. Elimizde bulunan kayıtlarda bunu açık bir şekilde görmekteyiz. Mesela: 1823 Eylül sonlarında Esseyid Abdullah Efendi, Şeyhulislam Mekkizade Mustafa Asım Efendi tarafından²³, 18 Aralık 1827 tarihinde de El-Hacc Abdülvahid Efendi, Şeyhulislam Kadızade Mehmed Tahir Efendi tarafından Karahisar-ı Sahib müftüsü olarak tayin edilmiştir²⁴.

Müftüler, şehir ileri gelenleri ve kadının şeyhulislama müracaatı ile değiştirilebildiği gibi yine bu kişilerin tavsiye ettikleri birisi de müftü olarak tayin edilebilmekteydi²⁵.

İncelediğimiz belgelerde müftülerin görev süreleri hakkında kesin bir bilgi elde edemiyoruz. Ancak kendisinden memnun kalınan müftülerin fetva verme yetkisinin kendilerine “ibka” olduğunu görüyoruz. Nitekim, 26 Temmuz 1823'te Karahisar-ı Sahib müftüsü olarak atanan Esseyid Abdullah Efendi'nin “ahali beyninde hüsn-i süluku”nun bildirilmesi ve “kemakan hidmet-i celile-i fetva hakkında istida olunması” üzerine 1823

²¹ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986, s.205.

²² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul, 1993, s. 599.

²³ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 8b/ B. 39

²⁴ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 100b/ B 307.

²⁵ Çadırcı, a.g. e., s.92.

Eylül sonlarında²⁶ ve 1825 Ocak sonlarında²⁷ gönderilen mektuplarda görevine eskisi gibi devam etmesi istenmiştir.

Müftüler, bu görevin haricinde müderrislik, vaizlik, vakıf mütevelliliği, tarikat şeyhliği gibi vazifelerde de bulunmaktaydılar. Mesela, Karahisar-ı Sahib müftülerinden Ali Efendi'nin Karahisar-ı Sahib'de bulunan Alaca Medrese vakfından almak üzere yarım hisse müderrisliğe mutasarrıf olduğunu görüyoruz²⁸. Ayrıca imam, hatib, müezzin gibi din görevlilerinin imtihana tabi tutulmaları için kurulan imtihan komisyonunda müftüler de üye olarak yer almaktaydı²⁹.

Osmanlı Devleti'nde müftüler, her ne kadar başka mezhebe göre de fetva verebilmekle beraber³⁰ daha ziyade Hanefi imamların en sahih kavillerine göre fetva vermeleri emredilmekte ve kendilerinden fetva istenilen konularda Hanefi fıkhına dair yazılmış muteber kitaplarla³¹ bunların açıklama ve eklerine atıflar yaparak fetva vermeleri, ayrıca görev yaptıkları kazanın müftüsü olduklarını sarih bir şekilde belirtmeleri istenmekteydi³².

Diğer müesseselerde olduğu gibi, müftülük müessesesinde de zamanla çeşitli suistimaller yapıldığını görüyoruz. Belgelerde genellikle vazifesinden hariç işlere müdahale ile memleketin ihlal ve fesadına, devletin mühim işlerinin gecikmesine sebep olan harekette bulunmak, "harc-ı fetva" adı altında almakta olduğu ücretten daha fazlasını talep etmek, şer'i hükümler hilafına fetva vermek gibi davranışlarından dolayı müftülerin vazifelerine son verilerek başka bir yere sürgün olarak gönderildiğini ve yerlerine başkalarının tayin edildiğini görmekteyiz. Şimdi bunlara birkaç misal verelim:

1826 Haziran başlarında Tırhala kazasında müftü olan Esseyyid Mehmed Naim'in tamah, irtikab ve vazifesi haricinde işlere müdahale ile memleketin fesadına ve devletin mühim işlerinin aksamasına sebep olması ve verdiği fetvalardan "harc-ı fetva" adı ile beş kuruştan altı kuruşa kadar

²⁶ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 8b/ B 39.

²⁷ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 27b/ B 110.

²⁸ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 85b/ B 272.

²⁹ Özdemir, a. g. e., s.206.

³⁰ Ebu'l-ula Mardin, "Fetva", *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, s.583.

³¹ Belgelerde "kütüb-i mutebere" olarak tesmiye edilen kitaplar şunlardır:

- a- El-Muhtar fi Fürü'i'l-hanefiyye
- b- Kenzü'd-dekayık
- c- Vikayetü'r-rivaye fi Mesaili'l-hidaye
- d- Mecmau'l-bahreyn ve Mülteka'n-nehreyn
- e- Muhtasaru'l-Kuduri
- f- Mülteka'l-ebhar

³² A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 5a/ B. 25

Vr. 45b/ B. 166

Vr. 83a/ B. 266

akça almakta olduğu gerekçesiyle Karahisar-ı Sahib'e sürülmesi emredilmiştir³³.

Bor kazası ve Karahisar-ı Sahib naiblerine hitaben yazılan Haziran 1829 tarihli bir emirde, Bor Müftüsü Arif Efendi'nin vazifesinden hariç işlere girişmek suretiyle memleketin nizamının bozulmasına sebep olması ve "mehamm-ı saltanat-ı seniyyenin tatiline sebep olan hilaf-ı rıza hareketlere cür'et" etmesi üzerine "liecli't-te'dib" Karahisar-ı Sahib'e sürülmesi emredilmiştir³⁴.

1825 Nisan başlarında Anadolu valisi Vezir Derviş Mehmet Paşa ve Karahisar-ı Sahib kazası naibine hitaben gönderilen bir başka emirde de Uşak kazasında müftü olan Seyyid Osman Efendi'nin kendi halinde fetva işleriyle meşgul olmayıp, Allah'ın emaneti olan halka daima zulmettiği ve verdiği fetvalardan fazla para talep ettiği ileri sürülmüş ve fetva verme yetkisi elinden alınarak Karahisar-ı Sahib'e sürülmesi emredilmiştir³⁵.

Sadece görevini suistimal eden müftüler değil, fetva verme işinde yeterli olmayan müftüler de fetva hizmetinden alıkoyularak yerlerine başka birileri atanmaktaydı. 24 Nisan 1828'de Karahisar-ı Sahib Müftüsü Abdülvahid Efendi, "hilaf-ı ahkam-ı şer'iyye verdiği fetvaları rü'yet olunub fikh-ı şerifde mümaseseti olmadığı tebeyyün etmekle hidmet-i fetvadan hacr olunub" yerine müftü olarak Hüseyin Efendizade Esseyyid Abdullah Efendi tayin edilmiştir³⁶.

İncelediğimiz dönem itibariyle belgelerde adı geçen Karahisar-ı Sahib müftüleri hakkında kısaca şu bilgileri verebiliriz:

Hüseyinzade Seyyid Abdullah Efendi

İlk olarak 1816-1817'de Ali Efendi'nin yerine müftü olarak tayin edilmiştir. Vazifesindeki başarısından dolayı dönemin şeyhulislamlı tarafından 1819-1820 tarihlerinde müftülük görevine devam etmesi istenmiştir. 1820-1821'de azledilerek yerine Karahisar-ı Sahib müftüsü olarak Süleyman Efendi atanmıştır³⁷. 26 Temmuz 1823'te Ali Efendi'nin yerine tayin olmuş, 1825 Ekim sonlarına kadar görevde kalmıştır³⁸. 24 Nisan 1828'de Abdülvahid Efendi'nin görevden alınması üzerine Kadızade Mehmed Tahir tarafından yeniden göreve getirilmiştir³⁹. 1839-1840

³³ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 63b/ B. 219.

³⁴ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 130a/ B. 394.

³⁵ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 31a/ B. 120.

³⁶ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 107a/ B. 332.

³⁷ Yusuf İlgar, *Karahisar-ı Sahib Sancağı Müftülük Kurumu ve Afyonkarahisar Müftüleri*, İstanbul, 1992, s.57.

³⁸ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 5a/ B. 25

³⁹ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 107a/ B. 332.

senesinden itibaren altı yıl daha müftülük yapan Abdullah Efendi, 1845'te yerini Hacı Abdülvahid Efendi'ye bırakmıştır.

Ali Efendi

1822-1823'te Süleyman Efendi'nin yerine müftü olmuştur. Yaklaşık bir yıl sonra azledilmiştir. 1825 Ekim sonlarında görevden alınan Seyyid Abdullah Efendi'nin yerine yeniden müftü olarak tayin edilmiştir⁴⁰. Umur Bey Alaca Medresesi'nde müderrislik vazifesinde de bulunmuş olan müftü Ali Efendi 1826-1827'de çocuksuz olarak vefat etmiştir⁴¹.

el-Hacc Abdülvahid Efendi

Müftü Ali Efendi'nin vefatı üzerine 31 Mart 1827 tarihinde yerine Şeyhülislam Kadızade Mehmed Tahir tarafından Abdülvahid Efendi tayin edilmiştir⁴². Fasılalı olarak üç kez müftülüğe getirilen Abdülvahid Efendi'nin 10 Mayıs 1827 tarihinde çocuksuz olarak vefat eden Ali Efendi'den boşalan Umur Bey Alaca Medresesi vakfından olmak üzere yarım hisse müderrisliğe mutasarrıf olarak görevlendirildiğini de görüyoruz⁴³. 5 Temmuz 1845 tarihinde Hüseyin Efendizade Seyyid Abdullah Efendi'den sonra yeniden göreve getirilen Abdülvahid Efendi, 1852-1853'e kadar müftülüğe devam etmiş, ihtiyarlığından dolayı azledilerek yerine Yusuf Agah Efendi tayin edilmiştir⁴⁴.

c) NAKİBÜ'L-EŞRAF VE NAKİBÜ'L-EŞRAF KAİM-İ MAKAMI

Osmanlı Devleti'nde, Hz. Peygamber soyundan gelen, “seyyid” ve “şerif” olarak isimlendirilen bir zümre bulunmaktaydı⁴⁵. Hz. Peygamber'e duyulan hürmet ve sevgiden dolayı onun neslinden gelen bu kişilere hürmet ve saygı gösterilmekte; devlet, bunları “tevcihyye”, “arusiyye” gibi vergilerden, askere gitme ve benzeri bütün kamu yükümlülüklerinden muaf tutarak ellerine “siyadet berati” denilen belgeler vermekteydi. Ayrıca vakıf mütevelliliği ve zaviye tevliyeti gibi hizmetlerin verilmesinde bunlara öncelik tanınmaktaydı⁴⁶. Bu kimseler, seyyidlik işareti olarak “alamet” denilen yeşil renkli sarıklar giyerlerdi⁴⁷.

Hz. Peygamber soyundan geldiklerine dair ellerinde belgeleri bulunan bu kişilere tanınmış imtiyazları korumakla görevli, merkez

⁴⁰ A.Ş.Ş., D.n. 67, Vr. 45b/ B. 166.

⁴¹ A.Ş.Ş., D.n. 67, Vr. 85b/ B. 272.

⁴² A.Ş.Ş., D.n. 67, Vr. 83a/ B. 266.

⁴³ A.Ş.Ş., D.n. 67, Vr. 85b/ B. 272.

⁴⁴ İlgar, a.g.e., s.63.

⁴⁵ Hz. Hüseyin kolundan gelenlere “seyyid”, Hz. Hasan kolundan gelenlere de “şerif” adı verilmektedir.

⁴⁶ Çadırcı, a.g.e., s.94.

⁴⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s.163.

teşkilatında saygın bir yere sahip olan ve “nakibü'l-eşraf” adı verilen kimseler bulunmaktaydı. Bu kişilerin eyalet ve sancak merkezlerindeki temsilcilerine de “nakibü'l-eşraf kaim-i makamı” denilmekteydi.

Nakibü'l-eşraflık, XVII. yüzyıl sonlarına kadar yüksek ulemaya mahsus bir makam değildi. Ancak, bu tarihten itibaren İstanbul kadısı ve görevden alınan kadıaskerler arasında bu makama geçecek Peygamber soyundan gelen pek çok kimsenin bulunması dolayısıyla nakibü'l-eşraf tayin edilenler bunlar arasından seçilmeye başlanmıştır⁴⁸.

Padişah nezdinde çok büyük itibara sahip olan nakibü'l-eşraf, padişahla beraber sefere gider ve “sancağ-ı şerif” dibinde yürürdü. Padişah cüluslarında padişaha ilk önce o biat edip dua ederdi. Bayram tebriklerinde de nakibü'l-eşraf, diğer devlet erkanından öncelikliydi. Gerek cülusta ve gerekse bayram tebriğinde padişah, nakibü'l-eşraf için ayağa kalkardı⁴⁹.

Nakibü'l-eşraflar eyalet, sancak ve kazalarda yine seyyid ve şerif olan kaymakamları vasıtasıyla “şecere-i tayyibe” denilen bir defter tutarlardı. Osmanlı Devleti'ndeki bütün seyyid ve şeriflerin isimleri ve hüviyetlerinin bulunduğu bu defterlerde, Peygamber soyundan geldiklerini belgeleyenlerin soy kütükleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir, görev ve durumları da kayıtlı idi⁵⁰.

Nakibü'l-eşraf kaim-i makamları, İstanbul'dan nakibü'l-eşraf tarafından gönderilen bir mektup ile tayin olunmaktaydı.

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib Sancağına bağlı Barçınlı, Nevahi Barçınlı ve Sincanlı kazalarında bulunan seyyidler için bir kaim-i makam ataması tespit edilmiştir: 3 Ocak 1824 tarihinde Nakibü'l-eşraf Mehmed Sıddık Efendi, Hamza Efendi'ye bir mektup yazarak, Karahisar-ı Sahib, Barçınlı, Nevahi Barçınlı ve Sincanlı kazalarında bulunan seyyidler üzerine nakibü'l-eşraf kaim-i makamı olarak tayin edildiğini kendisine bildirir. Mektupta “saded-ı kiram”a hürmet edilmesini, seyyidliğin “kuzat ve kaim-i makam senedleri”yle belgelendirilmesi gerektiğini, sahte seyyidlik iddiasında bulunanların men edilmesi, kimseye seyyidlik alameti verilmemesi ve seyyidlik iddiasında bulunanların İstanbul'a bildirilmesi, ayrıca “saded-ı kiram”dan “tevcihiyye”, “arusiyye” ve diğer isimlerle para alınmaması ve aldırılmaması tenbih edilmektedir⁵¹.

Nakibü'l-eşraf, sancak merkezinde kadılardan veya müderrislerden birini kendisine kaim-i makam olarak tayin edebildiği gibi, eski nakibü'l-eşraf kaim-i makamlarından da münasib gördüğü birisini tayin edebilmekte

⁴⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s.166.

⁴⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.169.

⁵⁰ Çadırcı, a.g.e., s.93.

⁵¹ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 2a/ B. 9.

idi. Nitekim, 3 Ocak 1824' te nakibü'l-eşraf kaim-i makamlığından men edilen İsmail Efendi⁵², 28 Haziran 1824'te yeniden Karahisar-ı Sahib, Barçınlı, Nevahi Barçınlı ve Sincanlı kazalarına nakibü'l-eşraf kaim-i makamı olarak atanmıştır⁵³.

Bölgelerinde bulunan seyyidlerin sahip oldukları imtiyazları korumak nakibü'l-eşraf kaim-i makamlarının esas görevlerini teşkil ediyordu. Seyyid ve şeriflerin kayıtlarının tutulması, bu kayıtların bir suretinin İstanbul'da bulunan nakibü'l-eşrafa gönderilmesi ve Peygamber soyundan gelmedikleri halde sahte belge düzenleyerek "sadattan" olduklarını ileri sürenlere engel olmak da yine nakibü'l-eşraf kaim-i makamının görevi idi. Böyle sahte belge düzenleyenlerin haklarında takibat yapılarak bu kişilerin bertaraf edilmesi ve nakibü'l-eşraf tarafına bildirilmesi gönderilen mektuplarda sıkı sıkı tenbih edilmekteydi. Ayrıca bu gibi kimselere seyyidlik beratı vermekten kaçınılması da isteniyordu⁵⁴.

Şehrin ileri gelen kişilerinden olan nakibü'l-eşraf kaim-i makamı, halkı ilgilendiren bütün işlerde etkili olup, mühim meselelerin görüşüldüğü toplantılara iştirak etmekteydi. Ayrıca ayan, şehir kethüdası gibi görevlilerin seçiminde kadı ve müftü ile birlikte önemli rol oynamaktaydı. Mahkemelerde de "şuhudü'l-hal" olan kimseler arasında yer aldığı görülmekteydi⁵⁵.

Seyyidlerin yargılanması da merkezde nakibü'l-eşraf, taşrada ise nakibü'l-eşraf kaim-i makamları tarafından yapıldı. Yönetici ve kadılar bu hususta bunlara müdahale edemezlerdi⁵⁶.

Nakibü'l-eşraf kaim-i makamları sadece bir kazanın değil, birden fazla kazanın temsilcisi olarak da görevlendirilebilirdi. Nitekim, Karahisar-ı Sahib'e Nakibü'l-eşraf kaim-i makam olarak tayin edilen kimselere hitaben yazılan mektuplarda, "Karahisar-ı Sahib ve Barçınlı ve Nevahi Barçınlı ve Sincanlı kazalarında kaim-i makam olanEfendi" ibaresi konuyla ilgili bütün belgelerde tekerrür etmektedir⁵⁷.

⁵² A.g.b.

⁵³ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 13b/ B. 66.

⁵⁴ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 2a/ B. 9.

Vr. 4a/ B. 21.

Vr. 6a/ B. 33.

Vr. 13b/ B. 66.

Vr. 44a/ B. 165.

Vr. 58b/ B. 210.

Vr. 96a/ B. 298.

Vr. 108a/ B. 336.

⁵⁵ Çadırcı, a.g.e., s. 94.

⁵⁶ Çadırcı, a.g.e., s. 93.

⁵⁷ Bkz. dibnot 54'te geçen belgelerin tamamı.

Nakibü'l-eşraf kaim-i makamlarına, bu görevlerinin yanında başka resmi görevler verildiğini de tespit ediyoruz. Mesela, Karahisar-ı Sahib, Barçınlı, Nevahi Barçınlı ve Sincanlı nakibü'l-eşraf kaim-i makamı olan İsmail Efendi, 1 Ekim 1828'de –vasıfları haiz olması hasebiyle- Karahisar-ı Sahib mütesellimliğine vekaleten atanmıştır⁵⁸.

Nakibü'l-eşraf kaim-i makamlığının görev süresi hakkında kesin bir bilgi elde edememekteyiz. Ancak, bunların kadılar gibi belirli bir süre için görevlendirilmeyip, uzun yıllar iş başında kaldıklarını söyleyebiliriz. Nitekim yukarıda adından sıkça bahsettiğimiz İsmail Efendi, iki defa görevden alınmak suretiyle en az altı yıl nikabette kalmıştır⁵⁹.

İncelediğimiz dönemde nakibü'l-eşraf kaim-i makamlarının da kendi işleriyle uğraşmayıp, memleket işlerine müdahale ettiklerini ve bundan dolayı da vazifelerinden alıkoyulduklarını kaynaklardan tesbit edebilmekteyiz. Belgelerde, görevden alınma sebebi –ya da sebepleri- açıkça belirtilmemekte, bazan “şehrin düzeninin bozulmasına sebep olan hareketlerde bulunmak”, bazan da “hilaf-ı rıza hareketinde bulunmak” gibi fiiller, görevden alınma gerekçesi olarak ileri sürülmektedir.

1827 Haziran sonlarında Adana valisi ve Karahisar-ı Sahib naibine hitaben gönderilen bir emirde, Adana'da nakibü'l-eşraf kaim-i makamı olan Hüseyin Efendi'nin “ihtilal-i beldeyi mucib hareket-ı na-merziyyeye cesaretinden” dolayı görevden uzaklaştırılarak Karahisar-ı Sahib'e sürüldüğünü görüyoruz⁶⁰. Yine başka bir belgede de, Karahisar-ı Sahib'te nakibü'l-eşraf kaim-i makamı olan İsmail Efendi'nin, 13 Kasım 1825 tarihinde “hilaf-ı rıza hareketından” dolayı görevden alındığını tespit ediyoruz⁶¹.

Her ne kadar belgelerde açıkça belirtilmemekte ise de, nakibü'l-eşraf kaim-i makamlarının “hilaf-ı rıza” hareketlerinin başında herhalde sahte siyaset beratı düzenlemeleri gelmekteydi. Zaten seyyid olduğunu iddia eden bir kimsenin iddiasını, seyyidlerden olan şahidlerle ispatlayarak nakibü'l-eşraf defterine kaydettirebilmesi yeterli idi. Bunun için de kaim-i makamlara çeşitli adlar altında rüşvet verilmekteydi. Nakibü'l-eşraf kaim-i makamı, bu sahte hüccetleri kendisine tabi olanların sayısını çoğaltmak için yapmakta, bu kayıt ve kabulü kitabına uydurmak için de bir “şecere-i neseb” tertib ve tanzim etmekteydi⁶².

⁵⁸ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 120a/ B. 364.

⁵⁹ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 4a/ B. 21.

Vr. 108a/ B. 336.

⁶⁰ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 90a-91b/ B. 279.

⁶¹ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 44a/ B. 165.

⁶² Uzunçarşılı, a.g.e., s. 112.

Şimdi de Karahisar-ı Sahib’de görev yapmış olan nakibü’l-eşraf kaim-i makamlarının adlarını, görev tarihlerini ve kimler tarafından atandıklarını görelim:

Esseyid İsmail Efendi, 7 Eylül 1823’te Nakibü’l-eşraf Mehmed Sıddık Efendi tarafından iki defa göreve getirilmiştir⁶³. 3 Ocak 1824’te İsmail Efendi görevden alınarak yerine Hamza Efendi tayin olunmuştur⁶⁴. 28 Haziran 1824 tarihinde Hamza Efendi’nin azledilmesi üzerine, İsmail Efendi yeniden nikabete getirilmiş⁶⁵, 13 Kasım 1825’te İsmail Efendi tekrar görevden alınarak yerine Abdürrezzak Efendi nakibü’l-eşraf kaim-i makamı olmuştur⁶⁶. 22 Ekim 1827 tarihinde İsmail Efendi, Nakibü’l-eşraf Ahmed Seyyid Efendi tarafından dördüncü defa nikabete getirilmiş⁶⁷ ve 14 Temmuz 1828’de gönderilen bir mektup ile göreve devam etmesi istenmiştir⁶⁸.

SONUÇ

Esas itibariyle Osmanlı Devleti taşra teşkilatı, idari bakımdan merkez teşkilatı ile paralellik arz etmektedir. Bu cümleden olarak 1822 – 1830 yılları arasında Afyon’un idari yapısında da bu benzerlikleri görmemiz mümkündür. Çalışmamızın konusunu teşkil eden ilmiye mensubu yöneticiler bu bağlamda değerlendirildiğinde kadı ve naibler, merkez teşkilatındaki kadıaskerlerin, müftüler şeyhulislamların, nakibü’l-eşraf kaim-i makamları da nakibü’l-eşrafların taşradaki temsilcileri olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Bahsedilen bu görevlilerden kadı ve naib istisna olmak üzere müftü ve nakibü’l-eşraf kaim-i makamlarının, şehir yönetiminde umera (ehl-i seyf)’ ya göre ikinci planda kaldıkları muhakkaktır. Ancak, bu kişilerin şehir yönetimindeki etkinliklerinin dolaylı yollardan olması da onları yönetici zümreden soyutlamak için geçerli bir sebep olamaz.

İncelediğimiz dönemde Osmanlı Devleti genelinde bir çok müessesede olduğu gibi bu müesseselerde de suistimal, yolsuzluk vs. pek çok olumsuzluklar görülmektedir. Devlet bu duruma duyarsız kalmamış ancak, almış olduğu tedbirlerle de yeterli olamamıştır.

⁶³ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 4a/ B. 21.

Vr. 6a/ B. 33.

⁶⁴ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 2a/ B. 9.

⁶⁵ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 13b/ B. 66.

⁶⁶ A.Ş.S., D.n. 67, Vr. 44a/ B. 165.

⁶⁷ A.Ş.S., D. n. 67, Vr. 96a/ B. 298.

⁶⁸ A.Ş.S., D. n. 67, Vr. 108a/ B. 336.